

УДК 305:[37:001]

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ҐЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ У ПЕДАГОГІЧНІЙ НАУЦІ

Самойленко Н.І.

Переяслав-Хмельницький педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті розкрито сутність поняття «ґендер» та визначено передумови виникнення ґендерного підходу у педагогічній науці. Виокремлено основні напрями досліджень по впровадженню ґендерного підходу у процес підготовки майбутніх педагогів; визначено законодавчі акти, що регулюють питання професійної підготовки в контексті забезпечення ґендерної рівності; проаналізовано основні положення ґендерного підходу, розкрито специфіку його застосування у формуванні особистості майбутніх педагогів.

Ключові слова: ґендер, ґендерний підхід, педагогіка, ґендерні стереотипи.

Постановка проблеми. Ґендерна проблема за останні десятиліття постійно перебуває в центрі уваги Європейського співтовариства, яке формує ґендерно-правовий простір, враховуючи ґендерний аспект країн, що приєднуються до нього. Цьому сприяє поняття міжнародно-правових аспектів з ґендерного законодавства в країнах Європейського континенту, в яких узагальнено потреби відповідних перетворень.

Становлення української держави, утвердження цивілізованих норм життя, інтеграція у Європейське співтовариство передбачає гармонізацію суспільних відносин, вимагає кардинальних змін у забезпеченні рівних можливостей представників обох статей у різних сферах суспільства. Необхідність забезпечення ґендерної рівності знайшла відображення у міжнародному та національному законодавстві.

Ґендерна проблема за останні десятиліття постійно перебуває в центрі уваги Європейського співтовариства, яке формує ґендерно-правовий простір, враховуючи ґендерний аспект країн, що приєднуються до нього. Цьому сприяє поняття міжнародно-правових аспектів з ґендерного законодавства в країнах Європейського континенту, в яких узагальнено потреби відповідних перетворень.

Становлення української держави, утвердження цивілізованих норм життя, інтеграція у Європейське співтовариство передбачає гармонізацію суспільних відносин, вимагає карди-

нальних змін у забезпеченні рівних можливостей представників обох статей у різних сферах суспільства. Необхідність забезпечення ґендерної рівності знайшла відображення у міжнародному та національному законодавстві.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій з даної теми формує уявлення про сучасний стан розробленості питання впровадження ґендерного підходу у процес підготовки майбутнього педагога. Важливий внесок у розробку концепції ґендерного підходу в педагогічній освіті зробили: О. Вороніна (проблеми розробки теорії та методології ґендерних досліджень, визначення їх місця в системі підготовки студентів), С. Кльочина (шляхи ґендерної соціалізації особистості з урахуванням вікових особливостей, розробка практикуму з ґендерної проблематики для студентів з метою ґендерних стереотипів). Ґендерний підхід при підготовці майбутніх учителів урахований у роботах С. Матюшкової, Н. Ґендерник, Л. Шолохової, М. Поливянної, О. Шнирової.

І. Мунтян одним із перших в Україні запропонував інтегрувати ґендерний підхід у професійну підготовку студентів вищих педагогічних закладів, зазначив, що впровадження ґендерного підходу потребує використання ґендерного компонента змісту освіти, відповідних навчально-методичних засобів та комунікативних механізмів у поєднанні з професіоналізмом та майстерністю викладачів.

Дослідниці О. Цокур, І. Іванова наголошують, що «впровадження гендерних підходів у процес підготовки майбутніх педагогів – основа для вдосконалення їхнього професіоналізму та всебічного особистісного розвитку як активних суб'єктів соціального життя» [16, с. 194]. Науковці звертають увагу на те, що в практичній діяльності перед педагогом постають питання, для вирішення яких треба оперувати знаннями з гендерної тематики.

В. Кравець зауважує, що «для розуміння і професійної участі в процесі гендерної соціалізації дітей педагогу необхідний відповідний методологічний і методичний апарат, що містить систему наукових знань про гендер, педагогічні аспекти виховання й освіти як гендерні технології, фактори, умови та критерії ефективності гендерної соціалізації школярів» [19, с. 8].

Мета статті – розкрити суть поняття гендер, проаналізувати передумови виникнення гендерного підходу, визначити основні положення гендерного підходу в освіті.

Виклад основного матеріалу. Комплексне вирішення проблем розвитку суспільства неможливе без створення рівних можливостей для самореалізації особистості незалежно від її статі в будь-якій сфері життєдіяльності.

Велику роль у подоланні негативних проявів гендерних стереотипів мають відігравати заклади освіти. Особливо вищі навчальні заклади разом з іншими організаціями гендерної соціалізації визначають можливості особистісного, громадського та професійного вибору.

Разом з тим, практика показує, що в закладах освіти здебільшого поширений статеврольовий підхід, який ґрунтується на розрізненні жінок і чоловіків за психологічними характеристиками і, відповідно, різних підходах до навчання особистості залежно від статі. Такий підхід веде до утвердження прихованої нерівності представників різної статі та закріплення у суспільній практиці гендерної упередженості, ініціювання гендерно-рольових конфліктів тощо.

Розробка недискримінаційних підходів до освіти та професійної підготовки осіб різної статі потребує комплексних заходів, серед яких важливе місце посідає впровадження гендерного підходу в освітній процес, у тому числі, в професійну підготовку майбутніх фахівців, який ґрунтується на принципі рівноправності статей, утвердженні рівних можливостей жінок і чоловіків, їх взаємодії на партнерських засадах у різних сферах життєдіяльності. При цьому слід зазначити, що вимоги впровадження гендерного підходу в суспільну практику підкріплені рядом законодавчих актів. Зокрема, Законом України «Про забезпечення однакових прав і можливостей чоловіків і жінок», яким передбачено правове досягнення паритетного становища чоловіків і жінок у всіх сферах життєдіяльності суспільства, створення умов і можливостей для рівної участі обох статей у прийнятті суспільно важливих рішень.

В українській «Енциклопедії освіти» зазначено, що гендерні відмінності – це не біологічна відмінність чоловіків і жінок, а соціально-психологічна різниця між жіночими й чоловічими ролями, які виконують у соціумі його члени. Термін «гендер» трактується як поняття, яке об'єднує й характе-

ризує соціально-сформовані психологічні риси, ознаки, властивості суспільної поведінки суб'єкта, детерміновані його статтю [1, 127].

Через поняття «гендер», «гендерна система» демонструється сутність статей. Гендер є сукупністю цінностей, норм поведінки, ролей, способу мислення чоловіків і жінок, набутих ними в процесі соціалізації, що в кожному суспільстві може бути різною, навіть протилежною.

Освіта може розглядатися як засіб забезпечення рівності між усіма людьми, незалежно від їх походження, матеріальних статків, національності, громадянства, віросповідання чи статі. Багато досліджень, присвячених вивченню даного питання, показує, що «освіта більшою мірою схильна відображати і підтверджувати існуючу нерівність, аніж сприяти її усуненню» [7, 398].

Традиційний підхід розглядає освіту як соціальний інститут і аналізує її роль через соціально значимі функції, які вона виконує. Традиційною умовно називають модель освіти, яка спирається на методику, орієнтовану переважно на передачу спеціальних знань.

Традиції такого підходу продовжують суттєво впливати на теорію та практику освіти. Формування моральної культури і переконань здійснюється за допомогою особистісно-емоційних і дискусійних засобів переконання. Процес навчання і виховання включає в себе не тільки отримання необхідного обсягу знань, але й формування постійної потреби і здатності до безперервної самоосвіти, поновленню знань, до пошуку нового, удосконалення і підвищення рівня своєї культури.

Донедавна традиційний підхід не піддавався сумніву і вважався єдиною можливим підходом у педагогіці.

У 60-их рр. ХХ ст. загальноприйнятий підхід до освіти зазнав критики з боку деяких зарубіжних вчених в рамках так званої «критичної педагогіки». Критична педагогіка розглядає освіту в широкому історичному, соціальному і культурному аспекті. Її засновником є Пауло Фрейре (Freire) [10]. На його думку, освіта завжди сприяє формуванню класово- і культурно-орієнтованих, заданих поза школою форм соціальної практики, бачення минулого і майбутнього. Мета «критичної педагогіки» полягає в тому, щоб стимулювати вчителів (викладачів) і учнів (студентів) у сприятній трансформації освіти й усього суспільства. Успіхи в навчанні дитини не так вже й залежать від її особистих здібностей і талантів.

Французький філософ і соціолог П'єр Бурдьє у праці «Відтворення в освіті, суспільстві і культурі» (1977) доводить, що те знання, яке високо оцінюється в навчальних закладах, є по суті знанням класу буржуазії, а не якимось «об'єктивним» знанням. Підручники та навчальні програми містять не просто «інформацію», а зашифровані стереотипи [13, 60].

Критична педагогіка акцентує увагу перш за все на функціях освіти як каналу соціальної мобільності, розглядаючи систему освіти як джерело соціальної трансформації і емансипації.

Згодом у критичній педагогіці з'явився новий напрям, який отримав назву «феміністичної педагогіки», основним предметом уваги якої стали не класові, а міжстатеві стосунки. Представники феміністичної педагогіки (О. Аніщенко,

О. Здравомислова, Н. Кутова та ін.) вважають, що навчання в закладах освіти орієнтоване на закріплення традиційних статевих ролей. Американський дослідник М. Макдональд зазначає, що в навчальних закладах поведінка дитини оцінюється згідно з критеріями, які відповідають її статі. [17, 75]. Традиційно вважається, що чоловіка необхідно готувати до активної діяльності за межами сімейного кола, кар'єрного зросту і агресивного самоствердження. Головне призначення жінки – турбота про родину та чоловіка. Прихильники феміністського підходу в освіті оцінювали навчальні заклади, особливо школи, як орієнтовані на хлопців і ворожі до жінок. Саме ці стереотипи закріплює «прихований навчальний план» який є організацією навчального процесу в навчальному закладі, що відображає гендерні стереотипи, підтримує гендерну нерівність, визнаючи домінування чоловічого над жіночим. Є три виміри «прихованого навчального плану: соціальний устрій освітніх закладів, зміст предметів, стиль викладання. Іншими словами «прихований навчальний план» – це знання, вміння, навички, які засвоюються студентами (учнями) на додачу до змісту основної навчальної програми у процесі вивчення навчального матеріалу.

Українська дослідниця Н. Кутова відмічає, що феміністична педагогіка направлена на те, щоб виявити і викрити взаємопов'язані системи стереотипів, що виникають внаслідок статевих, расових, класових відмінностей. Заперечуючи принцип позитивізму, доводить, що освіта не може бути нейтральною або вільною від оцінювання.

Феміністична педагогіка значно розширила і доповнила теорію навчання Пауло Фрейре. Вона розглядає навчальний процес як більш інтерактивний, даючи студентам (учням) більше прав, аніж традиційний підхід. Тому одним із завдань феміністичної педагогіки є подолання психологічних, структурних і нормативних перешкод та надання процесу навчання більшої емоційної насиченості.

У 80–90 рр. з'являються гендерні студії, які виявилися політично більш безпечними, ніж жіночі. Як зазначає Н. Чухим, теорія гендеру знайшла подальшу розробку насамперед в жіночих та феміністичних студіях, проте на відміну від них, вона акцентувала увагу не на проблемах жінок, а на взаємовідношенні жінок і чоловіків у суспільстві. На її думку, гендерні студії стали тим відгалуженням феміністичної теорії, який наголошував, що неможливо адекватно зрозуміти становище жінки в суспільстві без аналізу і розуміння гендерних відношень. Розкриваючи сутність гендерного підходу у широкому значенні, можна констатувати, що це, з одного боку, «об'єктивна ознака культури», сутність якої не тільки у врахуванні інтересів обох соціально-статевих груп суспільства, але й у створенні і здійсненні «спеціальних заходів». Крім того, гендерний підхід – це і усвідомлення того, що явища, які відбуваються у суспільстві, по-різному впливають на чоловіче і жіноче населення, викликаючи неоднакові їх реакції. Гендерний підхід може включати в себе певні специфічні особливості теоретичного ракурсу, що свідчить про дискусійність і багатоплановість гендерних досліджень, що приводять до неоднозначності рішень. Гендерна методологія є міждисциплінарною: акуму-

люючи соціологічні, культурологічні, педагогічні ідеї, вона трансформує їх у принципово новий підхід до аналізу культури і суспільства.

Гендерний підхід за свої неповні 20 років існування довів свою необхідність у рамках різних дисциплін, але його адекватне застосування в гуманітарних дисциплінах ще далеко від ідеалу. Традиційне теоретизування над проблемою статі, побічність досліджень визначили в останній період не лише зацікавленість питанням, а й перетворили гендерні дослідження на важливий напрямок гуманітарної науки.

Гендерний підхід за наявності смислової варіативності поняття «гендер» може також містити в собі певні специфічні особливості теоретичного ракурсу, що говорить про дискусійність та багатоплановість гендерних досліджень.

Найбільш глибоко розкрита сутність цього поняття українським дослідником В. Кравцем. Він вважає, що сам гендерний підхід за наявності смислової варіативності поняття «гендер» «включає в себе певні специфічні особливості теоретичного ракурсу, що свідчить про дискусійність і багатоплановість гендерних досліджень, що приводять до неоднозначності рішень» [19, 7]. В. Кравець зауважує, що діяти з розумінням соціального, конструктивістського походження категорій «чоловічого» і «жіночого» в суспільстві, ставити особистість та індивідуальність дитини в розвитку і вихованні вищими за традиційні рамки статі означає здійснювати гендерний підхід в освіті.

Висновки. Отже, гендерний підхід можна розглядати як напрям дослідження, згідно з яким всі аспекти соціальності і культури можуть мати гендерний вимір. Базисом гендерного підходу є уявлення про те, що майже всі відмінності між статями, що традиційно вважаються природними, мають під собою не біологічне, а соціальне підґрунтя. Тобто, сучасна гендерна теорія не намагається заперечити існування тих чи інших біологічних, соціальних, психологічних відмінностей між конкретними чоловіками і жінками. Вона просто стверджує, що сам по собі факт відмінностей менш важливий у порівнянні з вихованням, орієнтованим на соціокультурну оцінку та інтерпретацію, а також побудову владної системи на основі цих відмінностей.

Гендерний підхід в освіті є одним із складових особистісно-орієнтованого підходу до навчання і виховання особистості, враховує її індивідуальні особливості у відповідності зі статтю і припускає на основі цього вибір змісту, форм і методів навчання і виховання, створення розвивального освітнього середовища у відповідності з її природним потенціалом.

Для традиційної педагогіки характерним є формування в процесі освіти і виховання типу особистості, бажаної для існуючої системи соціальних стосунків: для критичної – стимулювання учасників навчально-виховного процесу до сприяння трансформації освіти й усього суспільства; для феміністської – орієнтація на закріплення традиційних статевих ролей; для гендерної – ставлення до особистості в її розвитку і вихованні вищими за традиційні рамки статі.

Гендерна педагогіка розширює демократичні свободи людини і є більш прогресивною для сучасної освіти, особливо для вищої освіти Укра-

їни, а це означає не тільки дотримання прийнятих в Європі принципів, але й відкритість новому змісту самої освіти, у тому числі й впровадження в неї гендерної теорії. Суспільство в цілому має стати гендерно чутливим, розуміти гендерні проблеми, шукати шляхи їх вирішення.

Гендерна педагогіка гуманітаризує освіту, робить її особистісно-орієнтованою, значущою для кожного, хто навчається.

Перевага гендерного підходу в процесі навчання порівняно з традиційними підхо-

дами полягає у наданні студентам можливості розвивати індивідуальні здібності й інтереси незалежно від належності до конкретної статі, протистояти негативним проявам гендерних стереотипів, сприяти розвитку гендерної чутливості, під якою ми розуміємо обізнаність студентів з гендерною тематикою, формування у них егалітарного мислення, оволодіння навичками роботи з людьми з урахуванням стратегій гендерної рівності, здатність реагувати на порушення гендерних принципів.

Список літератури:

1. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; голов. ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
2. Кутова Н. Гендерні ініціативи в педагогічній освіті / Н. Кутова // Вісн. Житомир. пед. ун-ту. – Житомир: Видав. Центр ЖДПУ. – Вип. 6. – С. 54–58.
3. Чухим Н. Д. Гендерна освіта в Україні / Н. Д. Чухим // Режим доступу: <http://www.gendercentre.org.ua/hdocs/article%2003.htm>
4. Мельник Т. М. Гендер як наука та навчальна дисципліна // Основи теорії гендеру: навч. посіб. / Т. М. Мельник. – К.: К.І.С., 2004. – 536 с.
5. Теория и методология гендерных исследований: курс лекций / под общей ред. О. А. Ворониной. – М.: МЦГИ, 2001. – 384 с.
6. Малес Л. В. Біологічні, психологічні та соціокультурні чинники гендеру / Л. В. Малес // Основи теорії гендеру: навч. посіб. – К.: К.І.С., 2004. – 536.
7. Гіденс Е. Соціологія / Е. Гіденс. – К.: Основи, 1999. – 726 с.
8. Формирование духовной культуры студенческой молодежи. – К., 1990
9. Говорун Т. В. Гендерна психологія: навч. посіб. / Т. В. Говорун, О. М. Кікінеджи. – К.: Академія, 2004. – 308 с.
10. Фрейре П. Педагогіка пригноблених / П. Фрейре. – К.: Юніверс, 2003. – 168 с.
11. Фрейре П. Формування критичної свідомості / П. Фрейре. – К.: Юніверс, 2003. – 176 с.
12. McLaren P. Critical Pedagogy and Predatory Culture / P. McLaren. – London, N.Y., 1995.
13. Фрумін І. Д. Вызов критической педагогики / И. Д. Фрумін // Вопросы философии. – 1998. – № 12. – С. 55–62.
14. Родіонова І. Ідеї критичної педагогіки в українському контексті / І. Родіонова // Американська філософія освіти очима українських дослідників: м-ли Всеукр. наук.-практичної конф. (Полтава, 22 груд. 2005 р.). – Полтава: ПОІППО, 2005. – 281 с.
15. Гайденко В. А. Критична педагогіка Пауло Фрейре / В. А. Гайденко // Гендерна педагогіка: хрестоматія / за ред. В. Гайденко. – Суми: Університетська книга, 2006. – С. 70–79.
16. Цокур О. С. Основи гендерного виховання / О. С. Цокур, І. В. Іванова // Гендерний розвиток у суспільстві (конспекти лекцій). – К.: Фоліант, 2004. – С. 183–222.
17. An introduction to women studies / ed. by D. Madoc-Jones & J. Coates. – Oxford: 1996.
18. Плахотнік О. Гендерний вимір сучасної освіти: здобутки американських феміністсько-педагогічних студій / О. Плахотнік // Американська філософія освіти очима українських дослідників: м-ли Всеукр. наук.-практ. конф. (Полтава, 22 груд. 2005 р.). – Полтава: ПОІППО, 2005. – 281 с.
19. Кравець В. П. Історія гендерної педагогіки: навч. посіб. для студ. ВНЗ / В. П. Кравець. – Тернопіль: Джура, 2005. – 439 с.

Самойленко Н.И.

Переяслав-Хмельницький педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

ПРЕДПОСЫЛКИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ГЕНДЕРНОГО ПОДХОДА В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ НАУКЕ

Аннотация

В статье дано определение термина «гендер» и определены предпосылки возникновения гендерного подхода в педагогической науке. Выделены основные направления исследований по внедрению гендерного подхода в процесс подготовки будущих педагогов; определены законодательные акты, регулирующие вопросы профессиональной подготовки в контексте обеспечения гендерного равенства; проанализированы основные положения гендерного подхода, раскрыта специфика его применения в формировании личности будущих педагогов.

Ключевые слова: гендер, гендерный подход, педагогика, гендерные стереотипы.

Samoilenko N.I.

Pereyaslav-Khmelnytsky Grygoriy Skovoroda State Pedagogical University

FORMATION CONDITIONS OF THE GENDER APPROACH IN PEDAGOGICS

Summary

This article reveals the meaning of the gender as a notion and defines the conditions of the gender approach formation in Pedagogics as a science. This article emphasizes the main directions of the research of the gender quality implementation approach in the process of training the future teachers. We also have defined the legislative documents that control and regulate the issue of professional training of future teachers according to gender quality. We analyzed the most significant statements of the gender approach and researched the peculiarities of use this issue in the personal formation of the future teachers. Gender approach implementation in training process of future teachers.

Keywords: gender, gender approach, pedagogic, gender stereotype.